



Rzeszów, 20.10.2019 r.

Ks. dr hab. Piotr Steczkowski, prof. UR
Katedra Nauk Historyczno- i Teoretyczno-Prawnych
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Rzeszowski

**Recenzja rozprawy doktorskiej
autorstwa magistra Bogusława Helbina
z tytułowanej:
„Urząd pastora w Kościołach ewangelikalnych w Polsce. Studium eklezjologiczno-
ustrojowe”
napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Tadeusza J. Zielińskiego
z udziałem promotora pomocniczego: dr Tomasza Józefowicza
na Wydziale Teologicznym
Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie**

1. Wybór tematyki badawczej

Przedmiotem recenzowanej pracy jest problematyka dotycząca przywództwa we wspólnotach ewangelikalnego protestantyzmu w Polsce. Przy czym w rozprawie nie chodzi o jakąkolwiek formułę tego przywództwa ale o przywództwo szczególne. Mówiąc wprost - Doktorant wybrał jako główny cel rozprawy ukazanie we wszelkich wymiarach posługi określanej jako „urząd pastora”. Autor postanowił przeanalizować tę posługę w siedmiu Kościołach ewangelikalnych. Jako kryteria doboru wspólnot, które miały stać się przedmiotem badań w tym aspekcie, Autor zdecydował, że będą one następujące: uregulowana sytuacja prawna Kościoła na gruncie prawa polskiego, największa liczba wiernych, złożona struktura eklezjalna, oraz wieloletni okres działalności na ziemiach polskich.

Wybór takiej tematyki na przedmiot rozprawy doktorskiej należy ocenić pozytywnie. Kwestie związane z przewodnictwem we wspólnotach chrześcijańskich były od początku i nadal pozostają żywą problematyką, mającą swoje znaczenie dla istnienia i funkcjonowania tychże wspólnot. Dowodem na to jest wielość modeli przywództwa religijnego utworzonych i realizowanych w praktyce w różnych wspólnotach kościelnych. Kwestie związane z istnieniem urzędu pastoralnego są różnego rodzaju. Dotyczą one m.in. pochodzenia mandatu do sprawowania takiego urzędu, statusu dogmatycznego i prawnego osoby piastującej ten urząd, czy też znaczenia tegoż urzędu dla ustroju danego Kościoła.

Urząd pastoralny ma też znaczenie w zewnętrznym porządku prawa polskiego. Jak bowiem wiadomo, prawo polskie wymaga, aby kościoły i inne związki wyznaniowe miały własny ustroj, czyli były wspólnotami religijnymi uporządkowanymi organizacyjnie (art. 2, p.1 ustawy z 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania). Ponadto w prawie polskim funkcjonuje pojęcie duchownego, które to pojęcie ma zakres znaczeniowy odpowiadający temu, jaki nada mu wewnętrzne prawo danego Kościoła (art.12 tejże ustawy).

Dlatego nie ma najmniejszej wątpliwości, że wybór takiej tematyki na przedmiot rozprawy doktorskiej jest słuszny. To przekonanie jest wzmocnione faktem, że Autor nie ograniczył się do przebadania jednego czy dwóch Kościołów, ale dokonał porównania siedmiu wspólnot, wybranych na podstawie jasnych i w pełni racjonalnych kryteriów. Tak więc, wybór problematyki badawczej jest uzasadniony ze względu na wagę i znaczenie urzędu pastora dla organizacji i działania ewangelikalnych wspólnot.

Ponadto należy zauważyć, że ta problematyka do tej pory nie znalazła odzwierciedlenia w pogłębionych badaniach, uwzględniających aktualny stan prawny i w ogóle nową sytuację, w jakiej znalazły się Kościoły w Polsce po roku 1989, a zwłaszcza po przyjęciu konstytucji w 1997 r. Po przemianach ustrojowych otworzyła się bowiem nowa przestrzeń woności, w tym także wolności kształtowania organizacyjnego wspólnot kościelnych. Idea przebadania kierunków tego rozwoju w aspekcie istnienia i znaczenia urzędu pastora jawi się jako godna uznania.

Podsumowując należy stwierdzić, że przedmiot badań, cel główny oraz cele szczegółowe pracy zostały wybrane i sformułowane przez Doktoranta w sposób jednoznacznie właściwy a ich uzasadnienie naukowe nie budzi żadnych wątpliwości.

2. Dobór źródeł i bibliografii

Praca została dobrze udokumentowana zarówno pod względem źródeł, jak i literatury przedmiotu. Zostały one dobrane prawidłowo, adekwatnie do tematyki będącej przedmiotem pracy. Przy czym wykaz źródeł obejmuje podstawowe akty prawa polskiego, akty prawa kościelnego oraz teksty biblijne.

Trzecią część wykazu bibliograficznego Autor nazwał jako „Pozostałe źródła”. W rzeczywistości jest to wykaz literatury przedmiotu. Wydaje się, że właśnie w taki sposób należałoby zatytułować tę część wykazu bibliografii.

Na podkreślenie zasługuje fakt różnorodności w dobranej literaturze. Autor opracowując temat korzystał zarówno z pozycji o charakterze ogólnym, jak również z bardzo specjalistycznych artykułów. W wykazie znalazły się pozycje będące klasyką chrześcijańskiej

teologii czy historii oraz te, które odzwierciedlają nowe nurty doktrynalne. Większość wykorzystanej literatury stanowią pozycje w języku polskim lub przetłumaczone dzieła obcojęzyczne. Jest to w pełni zrozumiałe ze względu na poruszaną problematykę, która wszak odnosi się do sytuacji Kościołów działających w Polsce.

Bardzo cennym materiałem źródłowym (choć umieszczonym w części, gdzie wykazana jest literatura przedmiotu) są spisane wypowiedzi współczesnych przywódców wspólnot ewangelikalnych działających w Polsce. Stanowią one bowiem autentyczną wykładnię doktrynalną poszczególnych Kościołów. Za sporządzenie przedmiotowej ankiety i uzyskanie wypowiedzi takiego grona należą się Doktorantowi słowa szczerego uznania.

Podsumowując ocenę tego aspektu pracy należy stwierdzić, że Autor prawidłowo skompletował i uporządkował bibliografię. Natomiast pewnym mankamentem tego wykazu są braki pełnych opisów bibliograficznych niektórych pozycji, gdzie Autor nie podaje stron, na których dany artykuł się znajduje. Odnosi się to zwłaszcza do artykułów z czasopism albo też z dzieł zbiorowych.

3. Struktura pracy

Struktura pracy zaproponowana przez Autora jest jasna i czytelna. Całość materiału została rozłożona w czterech zasadniczych rozdziałach, które zostały skonstruowane według wewnętrznej logiki, dzięki czemu Autor uzyskał efekt przejrzystości.

Zgodnie z przyjętymi zasadami, zasadniczą część pracy poprzedza wstęp, w którym Autor przedstawił przedmiot badawczy i cel pracy, wyjaśnił kwestie terminologiczne, zaprezentował aktualny stan badań i podstawy materiałowe pracy, wyjaśnił zastosowaną metodę w prowadzeniu badań oraz zapowiedział strukturę pracy.

W rozdziale pierwszym został przedstawiony historyczny rozwój posługi w Kościele. Autor wychodząc od źródeł biblijnych ukazał następnie rozwój koncepcji urzędu kościelnego w trzech głównych nurtach chrześcijaństwa: katolicyzmie, prawosławiu i protestantyzmie. Bardzo słusznie Doktorant najwięcej uwagi poświęcił omówieniu głównych typów ustroju kościelnego występujących w nurcie protestantyzmu.

Rozdział drugi poświęcony został zaprezentowaniu siedmiu ewangelikalnych wspólnot, które stanowiły przedmiot badawczy. Wspólnoty te zostały zaprezentowane według przyjętego przez Autora określonego, jednego schematu. Na ten schemat złożyły się cztery punkty: rys historyczny, założenia doktrynalne, struktura organizacji kościelnej oraz ich sytuacja prawna. Przyjęcie takiego schematu bardzo sprzyjało jasności wyводу w tej części pracy.

W rozdziale trzecim zostały ukazane zasadnicze zręby doktrynalne oraz praktyka poszczególnych Kościołów ewangelikalnych w odniesieniu do urzędu pastora. Również w tym rozdziale udało się Autorowi zachować przejrzystość jego struktury.

Ostatni, czwarty rozdział ma charakter prawny. Autor bowiem prezentuje w nim, w sposób bardzo syntetyczny konkretne rozwiązania prawne przyjęte przez poszczególne Kościoły w ich wewnętrznym prawie.

Na podkreślenie zasługuje to, że Autor każdy z rozdziałów kończy podsumowaniem, w którym zostały podniesione najbardziej istotne tezy danej części pracy.

Całość pracy wieńczy „Konkluzje”, w których Doktorant sformułował najważniejsze wnioski wynikające z przeprowadzonych badań.

Ponadto praca zaopatrzona została w wykaz stosowanych skrótów, abstrakt oraz streszczenie w języku angielskim, a także wzbogacona trzema aneksami, jako swego rodzaju materiałem pogładowym.

Podsumowując ten aspekt pracy doktorskiej stwierdzić należy, że struktura pracy jest spójna logicznie i adekwatna do tytułu pracy. Treść poszczególnych rozdziałów nie wykracza poza obszar wyznaczony ich tytułami. Przyjęta przez Autora struktura pracy pozwala zachować ciągłość logiczną prowadzonego wywodu.

4. Metoda i aparat krytyczny

Niewątpliwie tematyka pracy wyznaczyła także jej metodologię. Autor zastosował zatem krytyczną analizę tekstów źródłowych zarówno o charakterze historycznym, jak i teologicznym. Odwołując się do tekstów normatywnych porządku prawa państwowego musiał posłużyć się analizą dogmatycznoprawną. Ponadto tematyka pracy domagała się skorzystania z metody teologiczno-porównawczej.

Stosowanie aparatu krytycznego należy uznać za poprawne. Odesłania do źródeł i literatury wykorzystanej w tekście są jasne i pozwalają w sposób jednoznaczny zidentyfikować autora, do którego nastąpiło odwołanie.

Zatem podsumowując ocenę tego aspektu pracy Doktoranta należy krótko stwierdzić, że wykazał się on znajomością metody pracy naukowej w stopniu wysoce zadowalającym.

5. Walory pracy

Recenzowana praca posiada przede wszystkim wysoki walor poznawczy. Doktorantowi udało się w syntetyczny, a zarazem precyzyjny sposób przedstawić wszystkie istotne elementy doktryny, prawa i praktyki działających w Polsce wspólnot ewangelikalnych

w odniesieniu do urzędu kościelnego. W pracy zostało ukazane to co wspólne i to co różne w doktrynie i praktyce badanych Kościołów. Osiągnięcie tak dobrych efektów poznawczych było możliwe dzięki dobrze przemyślanej strukturze pracy oraz dobremu, bardzo zwięzłemu, stylowi pisania.

Utrzymywanie ciągłości i logiki wywodu jest wielkim sukcesem Autora a dla czytelnika poważnym udogodnieniem w lekturze. Ta wspomniana przejrzystość tekstu powoduje też, że tezy stawiane przez Autora, wnioski przez niego formułowane, jawią się jako w sposób oczywisty udowodnione, nie budzące żadnych wątpliwości.

Kolejnym walorem tej pracy o charakterze ogólnym jest umieszczenie zasadniczych treści pracy na szerokim historycznym i teologicznym tle. Przyjęte przez Kościoły współczesne rozwiązania doktrynalne oraz praktyki mają swoje historyczne korzenie. Na procesy rozwojowe miały wpływ określone czynniki. Autor to doskonale rozumie. Stąd też prezentacja nie tylko założeń doktrynalnych czy też aktualnie obowiązującego statusu prawnego, ale także rys historycznego rozwoju poszczególnych wspólnot. Dzięki temu mógł on wiarygodnie skonstatować: *„Wolne Kościoły protestanckie w Polsce w niewielkim stopniu korzystały z dziedzictwa klasycznego protestantyzmu, budując swoją tożsamość głównie poprzez wkład anglosaskiego ewangelikalizmu. Szczególnie widać to w doświadczeniach doktrynalnych poprzez formułowanie zasad wiary i ustalenia kościelne, w których korzystano ze wspomnianych wzorców. Początki pracy na ziemiach polskich nie były łatwe. Było to budowanie wspólnot od podstaw i bez uznania społecznego i prawnego”*.

W tego typu pracach bardzo istotną umiejętnością, niekiedy wręcz przesądzającą o powodzeniu całego przedsięwzięcia, jest umiejętność dbania o szczegóły. Ona bowiem w konsekwencji decyduje o precyzji tez i wniosków. Należy stwierdzić, że Autor wykazał się taką umiejętnością. Dlatego podpowiada czytelnikowi na co należy zwrócić uwagę, aby zrozumieć co jest kwestią istotną, a co drugorzędną, dla rozumienia urzędu kościelnego i konkretnie urzędu pastora dla poszczególnych badanych Kościołów.

Kolejną ważną charakterystyką dobrej pracy są występujące w niej krytyczne oceny autorskie. Powodują one, że praca nie jest tylko zwykłą prezentacją przyjętych rozwiązań doktrynalnych czy prawnych, ale owe rozwiązania stają się także przedmiotem krytycznego namysłu, a niekiedy nawet i oceny. Dzięki temu czytelnik jest w stanie zidentyfikować stanowisko, jakie wobec konkretnego rozwiązania czy zjawiska przyjmuje autor tekstu. Dzięki temu również on, tzn. czytelnik, może zająć własne stanowisko lub wyrazić opinię. W ten sposób otwiera się pole do dyskusji. W jej efekcie może się poszerzyć horyzont badań naukowych w danej tematyce.

W odniesieniu do tej pracy i jej Autora należy stwierdzić, że spełnia ona i ten warunek dobrego doktoratu. Warto tutaj przywołać konkretny przykład. Otóż, w podsumowaniu trzeciego rozdziału Doktorant zauważa w sposób krytyczny pewną niespójność praktyki z deklaracjami czy wręcz założeniami ustrojowymi w odniesieniu do konkretnych Kościołów: *„Rady Kościołów siedmiu denominacji ewangelikalnych pełnią rolę normującą służbę duchownych i dzieje się tak pomimo deklarowanego kongregacjonalizmu, który przecież powinien przenosić odpowiedzialność z całości Kościoła na poszczególne zbory. W omawianych wspólnotach eklezjalnych zaznacza się predylekcja do „jedynie koniecznej” ilości zapisów statutowych regulujących poszczególne obszary życia Kościołów. Polskie denominacje ewangelikalne nie dopracowały się czegoś na wzór luterkańskiej „pragmatyki służbowej” szczegółowo regulującej posługę duchownych. Stąd też Rady Kościołów są zmuszone każdy przypadek traktować indywidualnie i podejmować jednostkowe decyzje. Brakuje też precyzyjnych procedur postępowania w przypadku pojawienia się oskarżeń duchownych o różnego rodzaju nadużycia”*. Powyższy cytat w sposób jasny potwierdza umiejętność krytycznego spojrzenia na aktualny stan prawa wewnętrznego poszczególnych Kościołów.

Ponadto Autor dostrzega rysujące się problemy, które domagać się będą, jeśli nie teraz to w niedalekiej przyszłości, konkretnych rozstrzygnięć podjętych przez odpowiednie władze poszczególnych Kościołów: *„Należy spodziewać się debat na temat pozostawiania w urzędzie duchownego osób rozwiedzionych. Można też założyć dalszą dyskusję na temat ordynacji kobiet w środowisku Kościoła Zielonoświątkowego oraz wewnątrz tych konfesji, które nie odrzuciły definitywnie tego rodzaju posługi. Wraz z rozwojem liczebnym ewangelikalizm może wypracowywać stanowiska dotyczące takich zagadnień moralnych, jak na przykład: antykoncepcja, zapłodnienie in vitro, eutanazja i tym podobne”*. Ta umiejętność patrzenia dalej, poza aktualną sytuację, swego rodzaju wyobraźnia intelektualna, potwierdza kompetencje naukowe Autora rozprawy.

Niewątpliwie najcenniejszym fragmentem pracy jest jej rozdział trzeci. Jest tak dlatego, gdyż odzwierciedla on wszelkie wymogi stawiane pracy naukowo-badawczej. Ten fragment pracy jest dowodem na to, że Autor nie zredukował swojej roli jedynie do odtworzenia czy też prostego zreferowania aktualnego stanu badań w tym zakresie, ale wykazał się inwencją twórczą. Stąd też zasługuje na miano naukowego badacza. Po pierwsze, zaprojektował on ankietę, która posłużyła do zebrania materiału źródłowego od przywódców poszczególnych wspólnot kościelnych. Po drugie, musiał dokonać analizy zgromadzonego materiału. Następnie na jej podstawie skonstruował plan tegoż rozdziału w taki sposób, żeby

pozostał on spójny ze strukturą całej pracy i odpowiadał realizacji zamierzonych celów. W efekcie otrzymujemy tekst, który w sposób zupełny charakteryzuje współczesną doktrynę siedmiu badanych Kościołów odnośnie urzędu duchownego w jego różnych przejawach, funkcjonalnościach i aspektach. Autor stosując prosty techniczny zabieg tabelowego zestawienia zebranych wypowiedzi pokazuje podobieństwa i różnice w wykładni doktrynalnej przedstawicieli poszczególnych wspólnot.

Mamy zatem wszystko to, co powinno cechować naukowca – stwierdzenie istnienia i nazwanie problemu badawczego, sformułowanie hipotezy badawczej (tekst ankiety), zweryfikowanie tejże hipotezy (odpowiedzi zwierzchników), przedstawienie syntezy badań (treść rozdziału) oraz wnioski w podsumowaniu. Za jedyny drobny mankament można uznać to, że treść opracowanej przez Autora ankiety nie znalazła się w pracy, chociażby w postaci kolejnego załącznika.

Sprawą ostatecznie przesądzającą o jakości pracy i uznaniu efektów badań naukowych są sformułowane przez Autora tezy końcowe. Według mojej opinii są to tezy prawdziwe, zupełne oraz wynikające z przeprowadzonych wcześniej analiz. Wynika z nich, że badane Kościoły ewangelikalne uznają istnienie urzędu duchownego w Kościele za konieczne dla prawidłowego rozwoju wspólnot. Urząd taki jest powierzany osobom kwalifikowanym przede wszystkim ze względu na stwierdzenie specjalnego powołania Bożego. Wykonywanie tego urzędu polega na przewodzeniu wspólnocie, głoszeniu Słowa Bożego, sprawowaniu kultu oraz udzielaniu pomocy duszpasterskiej. Kościoły te mają własne regulacje prawne odnoszące się do duchownych ale są one ograniczone.

Sformułowanie przez Autora podstawowych tez końcowych dowodzi zrealizowania założonego celu pracy z pozytywnym skutkiem.

6. Uwagi krytyczne

Jak już to zostało wyżej podkreślone recenzowana praca jest efektem solidnie i kompetentnie przeprowadzonych badań naukowych przez jej Autora. Nie zawiera żadnych błędów merytorycznych. Dlatego siłą rzeczy uwagi krytyczne należy potraktować raczej jako pewne propozycje ulepszenia dzieła.

Pierwsza uwaga jest taka, że chyba nie dość wyraźnie zostało ukazane znaczenie urzędu pastora dla ustroju poszczególnych Kościołów. Autor oczywiście w sposób dokładny przedstawia, w jaki sposób ten urząd funkcjonuje w danym Kościele, ale zabrakło tego kroku dalej, aby ocenić czy rzeczywistość odpowiada założeniom doktrynalnym i ustrojowym.

Druga krytyczna uwaga odnosi się do braku przeprowadzenia, chociażby w ograniczonym zakresie, waloryzacji rozwiązań prawnych obowiązujących w poszczególnych Kościołach. Autor relacjonuje precyzyjnie obowiązujące normy ale nie dokonuje ich krytycznej oceny, zwłaszcza w aspekcie porównawczym z normami obowiązującymi w innych Kościołach. Oczywiście, nie chodzi mi o przeprowadzenie szczegółowych analiz porównawczych, bo to wykraczałoby poza zakres tematyczny pracy. Tym niemniej, takie porównanie w odniesieniu do najbardziej istotnych kwestii związanych z wykonywaniem urzędu pastora stanowić by mogło kolejny punkt odniesienia do zrozumienia istniejących rozwiązań. Dla przykładu: Doktorant w podsumowaniu rozdziału trzeciego wskazuje, że Kościoły ewangelikalne nie dopracowały się czegoś w rodzaju „pragmatyki służbowej” obowiązującej w innych kościołach protestanckich. Można było takie stwierdzenie rozwinąć wskazując na znaczenie przyjętych rozwiązań dla urzędu pastora.

To zagadnienie wiąże się z innym problemem, a mianowicie brakiem wyjaśnienia dla postawionej tezy, że w omawianych Kościołach jest słaba jurydyzacja urzędu pastora, czy szerzej – ministra we wspólnocie. Teza jest oczywiście prawdziwa, ale Autor mógł pokusić się o podjęcie przynajmniej próby odpowiedzi na pytanie dlaczego tak jest? Jakie są źródła tego stanu rzeczy? Czy to jest dobrze czy źle z punktu widzenia funkcjonowania poszczególnych wspólnot? Uważam, że rozszerzenie treści pracy o poszukiwanie odpowiedzi na te pytania, podniosłoby jej walor.

Wreszcie, kwestia rozwiązań przyjętych w prawie polskim. Autor przedstawia je w drugim rozdziale prezentując aktualny status prawny poszczególnych Kościołów. I znowu - zabrakło pewnej refleksji nad przyjętymi rozwiązaniami, zwłaszcza w ustawach indywidualnych.

Doktorant nie poświęcił też chyba należytej uwagi temu, że przecież prawo polskie operuje pojęciem „duchowny” (np. art. 12 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania). Dlatego naturalnym jawi się pytanie o odniesienie znaczenia prawnego i jego zastosowanie w stosunku do osób pełniących urząd pastora w badanych Kościołach. Podjęcie tej tematyki mogło by w sposób bardziej precyzyjny dookreślić faktyczny status pastora we wspólnocie, zwłaszcza z perspektywy zewnętrznej.

7. Podsumowanie

Zasygnalizowane w recenzji uwagi krytyczne nie negują oczywiście pozytywnej oceny całości pracy. Rozprawa doktorska napisana przez magistra Bogusława Helbina w mojej ocenie spełnia wszystkie wymogi pracy naukowej. Autor rozprawy zaprezentował

rzetelne podejście naukowe. Tematyka pracy stanowi interesujący przedmiot badań naukowych. Należy stwierdzić, że pod względem merytorycznym Autor zrealizował postawiony cel naukowy.

Reasumując wyrażam opinię, że rozprawa doktorska przygotowana przez Pana magistra Bogusława Helbina spełnia warunki określone polskim prawem dla tego typu prac poprzez to, że rozprawa stanowi oryginalne opracowanie problemu naukowego oraz świadczy o ogólnej wiedzy teoretycznej Doktoranta w zakresie teologii i umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

W związku z powyższym, **oceniam pozytywnie recenzowaną rozprawę doktorską napisaną przez Pana magistra Bogusława Helbina i wnoszę do Wysokiej Rady o kontynuację dalszego postępowania w sprawie o nadanie stopnia doktora teologii.**

